

ПРЕВОДИ

Франтишек Шистек

ЦРНА ГОРА У ЧАСОПИСУ "SLOVANSKÝ PŘEHLED" 1898-1914.

Часопис *Slovanský Přehled* (*Словенски Прећлег*) почео је да излази у Прагу 1898. године са циљем систематског представљања и праћења културе, историје, етнографије и политичких догађаја везаних за словенске народе. *Slovanský Přehled* се од почетка профилисао као периодикум који ће словенске народе представљати на објективан и реалистичан начин. У томе се битно разликовао од типичног чешког панславизма 19. вијека који је попут јаког романтизма и глорификације свега словенскога често карактерисало и површно знање о реалним проблемима, положају и историји "братских словенских народа". Редакција *Slovanský Přehled* на челу са оснивачем и дугогодишњим главним уредником часописа *Adolfom Černim* је покушавала да умјесто преовлађујуће глорификације свега словенског понуди модренији поглед који би био ослобођен од илузија и заблуда и да својим читаоцима представи чак и проблематичне тачке тог времена, као што су били међусловенски антагонизми (Руси-Пољаци, Руси-Украјинци, Срби-Хрвати итд.), или аутократски начин владавине у независним словенским државама, углавном Русији, дакле, проблеме које је панславистичким романтичарством надахнути дио чешке публицистике често покушавао да избјегне. Упркос таквом реализму и критичким погледима, *Slovanský Přehled* је стајао на чврстим позицијама панславистичке идеологије у својој цјелокупној политичкој и културној оријентацији, терминологији коју је употребљавао као и у емоционалним порукама. Часопис је у првим годинама 20. вијека са све већим успје-

хом претендовао на улогу водећег чешког славистичког форума и реалистични путоказ развоја веза са осталим словенским народима.¹

Slovanský Přehled је у периоду од 1898. до 1914. године излазио мјесечно и презентирао је словенску проблематику у стандардним рубрикама. Темелј часописа представљали су чланци и студије о посебним темама (анализе литералних дјела и стваралаца, историјске и етнографске студије итд.). Значајан дио часописа сачињавала су писма из различитих региона и земаља у којима су њихови аутори представљали најновије културне и политичке догађаје. Осим писама која су често изражавала личне ставове својих аутора, редакција је сваког мјесеца пратила и коментарисала актуелне догађаје из свог угла у рубрици посвећеној вијестима. Вијести су биле подијељене према регионалним словенским групацијама (сјеверозападни, источни и јужни Словени). Попут ових основних рубрика, *Slovanský Přehled* је редовно публиковао рецензије значајнијих књига као и чланке посвећене јубилејима и некролозима истакнутих личности - Словена, као и свјетских слависта.

Црногорци и Црна Гора за *Slovanský Přehled* у поменутом раздобљу нијесу били предмет посебне пажње. Она је усмјеравана према већим и значајнијим народима и проблемима словенског свијета - Русима, Пољацима итд., као и према оним словенским народима који су били изложени знатним притисцима несловенске околине и губили свој национални и културни идентитет (Лујички Срби, Словенци и други). Иако је Црна Гора тада била једна од ријетких претежно словенских земаља које су имале статус независне државе (попут Русије, Србије и Бугарске), у часопису *Slovanský Přehled* - поготово у првим годинама његовог постојања - Црна Гора је заузимала релативно маргиналан простор. За то постоје три главна разлога. *Slovanský Přehled* у Црној Гори није имао сталног дописника који би обавјештавао о ситуацији у њој. Политички догађаји у тој земљи у раздобљу од оснивања часописа 1898. до 1905. нијесу били довољно занимљиви за чешку пу-

¹ На почетку Првог свјетског рата, 1914. године, *Slovanský Přehled* је био укинут аустроугарском цензуром. Часопис је поново почео да излази после рата. *Slovanský Přehled* је био 20-их и 30-их познат као једна од најзначајнијих академских и спољнополитичких периодичних публикација Чехословачке. Укинут је поново 1939. после нацистичке окупације и по завршетку рата опет обновљен. На почетку 60-их година, издавање часописа преузела је Чешка академија наука. *Slovanský Přehled* сада излази четири пута годишње као главни чешки академски часопис који се бави питањима историје Источне Европе. У области источноевропских студија, *Slovanský Přehled* је данас најстарији часопис тог типа у свијету.

блику. Осим тога минимална и неразвијена црногорска културна сцена тог времена тешко је могла конкурисати већим и развијенијим словенским културама и ствараоцима који су били у центру пажње *Slovanský Přehled*.²

Упркос томе што Црна Гора није била константно једна од главних тема, презентација те земље у *Slovanskom Přehledu* од почетка 20. вијека до Првог свјетског рата прошла кроз велике промјене, од једне врло позитивне, готово идеалне слике до слике врло негативне. У стварању и промјенама тих презентација ангажовали су се на странама *Slovanskog Přehleda* неки од највећих познавалаца те проблематике у Чешкој (Вратислав и Адолф Черни) као и други интелектуалци и политички мислиоци Средње Европе (Стјепан Радић, индиректно Tomáš G. Masaryk). Анализа материјала о Црној Гори који се појављивао у *Slovanskom Přehledu* врло прецизно објашњава кад и како је у схватању утицајне струје чешких елита дошло до рушења и демонтирања претходно преовладајуће и деценијама утемељиване идеализације Црне Горе, ријечима самог часописа који ћемо у овом раду анализирати, до "скидања романтичне завјесе са Црне Горе и њеног књаза".

"Чврста шврћава словенска"

У периоду од 1898. до 1905, када *Slovanský Přehled* почиње да црногорске политичке догађаје прати систематичније и са већом пажњом, појавило се само неколико чланака са црногорском проблематиком. Она, сем неколико изузетака, није третирана у посебним тематским прилозима него је поменута у чланцима са неком општом регионалном (јужнословенском) темом.

Један дио тадашњих одјека Црне Горе односи се на културу. Црногорски литерарни живот кратко помиње у огледу "Српска литературе 1899. године" Љубомир Јовановић.³ Јовановић карактерише Цетиње као један од центара српске литературе, с тим што је тамошња литерарна продукција "незнатна". Осим тога, Јовановић је још истакао да цетињска литерална продукција има специфичан црногорски колорит чиме се разликује од осталих српских литерарних центара (Мос-

² 1898. кад је *Slovanský Přehled* почео да излази, своја дјела су активно стварали између осталих руски писци Чехов и Толстој, чешки композитор Дворжак и многи други изузетни словенски ствараоци.

³ Ljubomir Jovanović, *Srbska literatura roku 1899, SP, ročnik II.*, 1899-1900, 336.

тар, Нови Сад, Сријемски Карловци) између којих готово и нема већих разлика у стилу и тематици. Неколико година касније, у првом од серије својих чланака посвећених српској литератури, београдски сарадник *Slovanskog Přehleda* др Јован Скерлић констатује да су услови литерарног развоја у Црној Гори били традиционално врло тешки. Тај негативан тренд се према Скерлићу настављао и почетком 20. вијека.⁴ У својим студијама у којим је Скерлић током наредних година пратио српску литералну сцену, Црну Гору шта више није ни помињао.

Више прилога посвећених Црној Гори је у *Slovanskom Přeledu* објавио др Вратислав Черни, у то вријеме један од највећих познавалаца црногорских прилика у чешким земљама. Вратислав Черни је у Прагу 1891. основао Црногорски комитет (*Černohorský komitét*), од 1892 Црногорско друштво (*Černohorský spolek*), организацију која је финансирала студије црногорских студената на Прашком универзитету и специјализованим школама за занате. Черни, велики пријатељ Црногораца и идеалиста, гледао је на Црну Гору оптиком која је била врло слична гледиштима највећег и најплоднијег чешког познаваоца Црне Горе Јосефа Холочека. Слично Холочеку, Черни је обожавао традиционалну Црну Гору са њеним јунацима, херојском филозофијом и начином живота, црногорског књаза Николу представљао је на врло романтичан начин и противио се "кварењу" Црногораца западним филозофским, социјалним и политичким трендовима.

Вратислав Черни у својим чланцима представља неке од најпознатијих Црногораца тог времена не само у врло позитивном свијетлу него на такав начин који можемо карактерисати као идеализацију и глорификацију. У опису тих историјских личности, његова романтична визија Црне Горе је (опет, исто као и у обимном раду Јосефа Холочека) достигла свој врхунац. Једна од тих личности јесте војвода Марко Миљанов, чешкој јавности с краја 19. и почетка 20. вијека вјероватно најпознатији Црногорац последије књаза Николе. Након смрти Марка Миљанова, Вратислав Черни му је у *Slovanskom Přeledu* посвјетио обиман некролог (био је то један од најопширнијих некролога које је *Slovanský Přehled* икад публиковао).⁵ Черни наводи да је покојни војвода био "највећи јунак и војсковођа" истиче његово словенство и каже да је "лично на митске хероје старих Грка". Марко Миљанов је за В. Черног представљао симбол једне читаве генерације која је у то вријеме већ силазила са историјске позорнице. Никад у Црној Гори оружје није престајало звецкати и ликови класичних Црногораца ак-

⁴ Jovan Skerlić, *Srbské literární pomery*, SP, VII., 1904-1905, 63-65.

⁵ Vratislav Černi, *Vojevoda Marko Miljanov*, SP, III., 1900-1901, 363-371.

центрирали су дивљи карактер земље, али "данас је на Цетињу тишина", каже В. Черни са носталгијом.⁶ Даље, на неколико страница он описује живот кучког војводе, истиче његове ратне заслуге као и карактеристичне личне атрибуте које су истицали чешки као и многи други аутори тог времена (природна бистрина и ауторитет, смисао за правду, омиљеност код Албанаца и Турака, допринос интеграцији племена Куча са црногорском државом). Черни, такође, цитира свједочанства других познавалаца Црне Горе и личности Марка Миљанова (П. Ровински, Ј. Холочек). На крају некролога аутор биљежи свој посљедњи сусрет са војводом Марком, који је, као увијек кад је срео др Черног, узвикнуо: "А како си, чешка нахијо?"⁷ У физичком опису Марка Миљанова и амбијента у којем је на Медуну живио, В. Черни наводи елементе које показују његову скромност (просто уређење куће, чињеницу да је М. Миљанов за разлику од других Црногораца није демонстративно носио ордене нити војводски грб итд.). Др Черни Марка Миљанова упоређује са српским емигрантом Ранкем Тајсићем ("прави српски сељак") с којим га је заједно посетио током овог задњег сусрета: "Војвода Марко говори са јуначком ватреношћу и кад прича о дневном догађају. Покретљив је, жив и срдачан. Његов говор је пун шала и духовитости. Он је прави словенски јунак. Поред њега Ранко Тајсић - сељачки трибун. И он говори ватрено, али не усхићује, не очарава. Као да је научио један велики политички говор којим ће се обратити београдској скупштини. Марко Миљанов умјесто тога говори просто и живо, са очаравајућим учинком као да се обраћа својим Кучима прије битке."⁸

Слична запажања јављају се и у портрету војводе Илије Пламенца приликом 50. годишњице његовог активног учешћа у јавном животу. Илију Пламенца В. Черни представља као "80. годишњака јаког духа и тијела који припада оној данас већ малобројној плејади старих Црногораца који су са оружјем у руци стварали Црну Гору, који су обдарени највећим талентом без вишег образовања". Такве личности, према Черном, још увијек служе младој црногорској генерацији не само као примјер јуначких вриједности, него и својим подстицањем културног развоја. В. Черни на крају наводи да је војвода Пламенац "велики пријатељ чешког народа".⁹

⁶ Исто, 362.

⁷ Исто, 396.

⁸ Исто, 371.

⁹ V. Černi, SP, IV., 1901-1902, 104.

Осим личности свога времена В. Черни је у *Slovanskom Přehledu* такође неколико пута споменуо владика Петра II Петровића Његоша - у студији "Литерарна продукција у Црној Гори у XIX вијеку"¹⁰ и приликом 50. годишњице Његошеве смрти.¹¹ Черни високо вреднује Његошева литерарна остварења, његову културну и политичку дјелатност у Црној Гори и у иностранству. И у случају Његоша понавља да се владика упркос неразвијеној околини одликовао великим природним талентом и образовањем, иако се радило "о младом човјеку који је живио усамљено у неприступачним брдима, опкољен народом необразованим и ратоборним".¹²

Својим литерарним стилем и тематиком Његош је показао будући смјер црногорске литературе, који је слиједио и црногорски књаз Никола. Његов је литерарни рад Черни такође високо цијенио, посебно због тога што је користио мотиве из црногорског живота као и због "праве словенске душе", недефинисане есенције коју је Черни налазио у сваком раду црногорског "књаза-пјесника". Књаз Никола је за В. Черног био примјер идеалне комбинације пјесника, владара и јунака: "Књаз Никола јесте словенски владар у оном првотном, лијепом патријархалном начину." За Црногорце је књаз Никола према Черном, значи много, "не само као пјесник него и гласноговорник велике идеје српске и словенске и прави учитељ свог народа"¹³, народ га је обожавао као "омиљеног господара". Међу главне књижевне заслуге Черни набраја територијално удвостручење Црне Горе, развој улоге Црне Горе као "средишта словенског политичког живота на Балкану", развој инфраструктуре и дипломатије, конкордат с Ватиканом, "ријетку толеранцију у религијским питањима" и чињеницу да је књаз "разумном и очинском политиком везао се за своју државу сентименте покорених мохамеданаца." Черни је у књазу Николи видио персонификацију Црне Горе, гаранта њеног положаја и напретка. В. Черни 1900. године описује Црну Гору као јаку државу, уважавану од свих Словена, земља која је "претворена у модерну државу а да при томе није ништа изгубила од своје народне оригиналности, која стоји овдје као чврста тврђава словенска, спремна да се суочи са судбином која је очекује."¹⁴

¹⁰ V. Černi, *Literárni produkce na Černé Hoře v XIX. věku*, SP, III., 1900-1901, 25-30

¹¹ SP, IV., 1901-1902, 105.

¹² Исто.

¹³ V. Černi, SP, IV., 1900-1901, 30.

¹⁴ SP, III., 49.

У чланку "Црна Гора на прагу XX вијека"¹⁵ публикованом почетком 1903. Вратислав Черни понавља своје позитивно виђење Црне Горе као значајне државе која се успјешно суочава са различитим проблемима. Черни не оспорава чињеницу да се Црна Гора мора темељно реформисати да би се "њено полупатријархално стање претворило у модерну државу,"¹⁶ али упозорава да треба сачувати "карактер народа и појединца". Констатује да Црна Гора има велике економске проблеме које могу изазвати интензификацију страног утицаја и повећати учешће страног капитала у земљи. Такву могућност он види као врло опасну по црногорски карактер и менталитет које је изузетно цијенио. Черну представља личност књаза Николе као гаранта успјешног развоја црногорске државе и, истовремено, чувара црногорског идентитета: "Хероичко чување традиционалних, чисто словенских принципа јесте искључива заслуга књаза Николе. Млада у туђини, на западу, образована интелигенција нема онај чисти и ексклузивни словенски осјећај и да није било противтеже обичног народа и интелигенције образоване у Русији, Чешкој и Србији - западњаштво би ускоро овладало испод Ловћена." Черни са жаљењем констатује да већину црногорске интелигенције чине "незрели, несавршени људи."¹⁷

"Савезник антисловенских снага у Вајшкану"

У првим годинама излажења часописа *Slovanský Přehled* црногорску тематику у својим редовним чланцима понекад помиње његов и загребачки дописник Стјепан Радић. Радић је писао своје анализе и извјештаје на чешком који је одлично познавао (потписивао се чак чешком формом свог крштеног имена - "Štěpán"). У центру његове пажње су били углавном догађаји у Хрватској или они који су на начин утицали на Хрвате, иако се понекад дотицао општег стања у јужнословенским земљама. Ако бисмо реконструисали тадашње Радићево гледање на Црну Гору из чланака намијењених чешкој публици закључили бисмо да је он критички гледао на ту земљу и њеног владара. Такву процјену је код Радића проузроковала углавном политика књаза Николе према Хрватима/католицима у Далмацији. Спољну политику књаза Николе је непотписани глосатор (под могућим утицајем Радића

¹⁵ V. Černi, *Černa Hora na prahu XX století*, SP. V., 1902-1903, 265-268.

¹⁶ Према овом чланку, дакле, модернизација Црне Горе тек престоји, иако је *Slovanský Přehled* већ два пута прије тога (SP, III., 1900-1901, 49, 502) Црну Гору описао као "модерну државу".

¹⁷ Исто, 265.

или можда и сам Радић) у *Slovanskom Přehledu* први пут критиковао средином 1901. године, кад наводи да црногорски књаз нема добар однос према Далмацији и Хрватима уопште, јер својом политиком шири јаз између Хрвата и Срба. Он Србе у Далмацији тјера на сарадњу са "шачицом далматинских Талијана"¹⁸ Критику у истом духу налазимо и у сљедећем броју, гдје се појавило неколико чланака, вијести и рецензија које је потписао Стјепан Радић. У чланку "*Неузбјежност националне федерације јужних Словена*", Радић критикује црногорску отвореност према талијанском утицају на Балкану и мржњу према Аустро-Угарској. Радић упозорава на негативне аспекте претензија Италије на Балкан и тврди да Хабзбуршка монархија одавно није некадања Метернихова Аустрија, већ "претежно словенска државна заједница (*soustáti*)".¹⁹ У прегледу вијести у истом броју Стјепан Радић осуђује политику књаза Николе (његово име наводи у чешкој верзији као "*Mikuláš*", иако се у чешкој штампи практично увијек користила оригинална форма Никола) у Далмацији и заједничке талијанско-црногорске антихрватске акције али без ближе спецификације. Књаза Николу критикује и због наводне неискрености према Србији, с тим што су његове изјаве пријатељства с том државом (на примјер, некадашња намјера да потпише црногорско-србијанску војну конвенцију) само декларативне природе. У ствари, црногорски књаз, према Радићу, покушава да контролише српске елите и штампу ван Србије, у чему и успијева. Радић, такође, иронично коментарише високе личне трошкове књаза Николе, који су, према њему, били "два пута већи од буџета црногорског школства, судства, здравља и политичке администрације."²⁰

Стјепан Радић је у својим коментарима жестоко критиковао црногорску улогу у афери са именом Илирског устава у Риму. Као и у предходним случајевима, Црна Гора је и овдје поменута углавном у вези са хрватском проблематиком коју је Радић редовно пратио за *Slovanský Přehled*. Радић наводи да су на Римску курију претежно утицале "*bigotne*" тврдње црногорских посланика Војновића "да ће се можда сви Срби у блиској будућности "опет вратити" католицизму." Ова афера је, према Радићу, пореметила поглед хрватске јавности на црногорског владара, који је прије тога сматран за представника јужнословенског јединства, али касније само за "српског партикуларис-

¹⁸ SP, III., 1900-1901, 502

¹⁹ Stjepan Radić, *Z. Chorvatska (Nevyhudentost národnost federace již. Slovanuv)*. SP, IV., 1901-1902, 40.

²⁰ S. Radić, SP, IV., 53.

ту" и "савезника антисловенских снага у Ватикану". Црногорски поступак у афери је, према Радићу, био у великој мјери проузрокован династичким везама књаза Николе са талијанским двором, гдје "на пријестолу сједи крв његове крви, иако без иједне мрвице његовог /књажевог/ националног идеала."²¹

Опште критике на рачун Црне Горе нијесу необичне у контексту Радићевих текстова за *Slovanský Přehled* јер је аутор био врло критичан и према другим бројним појавама код осталих Словена као и код свог властитог народа, Хрвата. Црногорске проблеме је сврстао у контекст негативних тенденција које је налазио у општем словенском политичком менталитету, као што показује његов чланак "*Највећа ојасносћ њо неруске Словене*". Стјепан Радић у њему полемиче с мишљењем да највећа опасност по Словене долази од спољних фактора. Супротно таквим гледиштима, Радић највећу опасност види у интернализираном наслеђу таквих притисака којим се сада одликују сами словенски народи, односно у томе, што су дугогодишњи спољашњи притисци код неруских Словена створили такав менталитет, који се одликује одбојношћу према свим политичким организацијама и системима које они мрзе и у случају да се ради о сопственим администрацијама независних словенских држава. То доводи до константне политичке слабости.²² Осим тога, кад већ једна словенска држава стекне независност (као Црна Гора, Србија или Бугарска) или одређену аутономију (Хрватска, Галиција), у свом државном уређењу већином само копира претходне (национално туђе) репресивне политичке системе из времена прије независности што, према Радићу, доводи до успостављања система централистичке тираније.²³

У периоду од оснивања часописа *Slovanský Přehled* до 1905. године неколико прилога ексклузивно посвећених Црној Гори објавио је управо Вратислав Черни. Други аутори, од којих је најзначајнији Стјепан Радић поменули су црногорску проблематику само у ширем контексту. Вратислав Черни је дао једну симпатичну, позитивну слику Црне Горе. Црна Гора је у интерпретацији др Черног земља великих, храбрих јунака који су баш у то вријеме биолошки нестајали, али су ипак остављали у наслеђе потомцима своје идеале. Та Црна Гора је имала многе проблеме, узроковане претежно различитим спољним притисцима, али била је довољно јака у политичком и националном

²¹ S. Radić, SP, IV., 328.

²² S. Radić, *Nevješti nebezpečci pro neruske Slovani*, SP, III., 1900-1901, 137.

²³ Исто, 139.

слислу ("чврста тврђава словенска") да се са њима успјешно суочи и то захваљујући свом идеалном владару, књазу Николи. Осим оваквих одјека Црне Горе, *Slovanský Přehled* је објавио и неколико критичких запажања Стјепана Радића. Радило се, у ствари, о критици црногорске политике која се није уклапала у идеал словенског јединства. Та идеја је била практично света свим панславистима (као што је идеја народног јединства обично света уже дефинисаним националистима) и сваки напад на њу је био жестоко критикован и у многим другим случајевима сарадње неког словенског народа или политичке формације са несловенским факторима на рачун другог словенског народа или политичке групације. Ипак, Радићева критика је тешко могла пореметити романтичну слику о Црној Гори коју је у *Slovanskom Přehledu* тих година ширио др Вратислав Черни, човјек који је репродуковао идеалну представу Црне Горе, каква је од седамдесетих година 19. вијека у чешкој култури и политичкој мисли систематски стварао и пропагирао Јосеф Холочек.²⁴

"Паметнији од руског цара"

Трансформацију Црне Горе у парламентарну монархију крајем 1905. са еуфоријом је поздравио главни уредник *Slovanskog Přehleda* Адолф Черни, који је Црну Гору том приликом упоредио са Русијом: "Највећа и најмања словенска држава, и једна и друга до сада апсолутистичке монархије, мијењају се у исто вријеме у конституционалне државе - али на врло различит начин!". Књаз Никола, који је својој земљи дао устав на основу своје личне воље, "многа је паметнији од руског цара", који је учинио исти корак тек после крвавих догађаја и општег хаоса у свом царству. Адолф Черни се сагласио с тиме да преображај Црне Горе у модерну државу мора бити постепен због патријархалног друштвеног стања. Главни уредник листа је такође позитивно оцијенио чињеницу да је књаз испунио дата обећања да прогласи Устав и сазове Скупштину, "за разлику од других владара који своја обећања не испуњавају".²⁵ Ријечима о "другим владарима" је аутор несумњиво упућивао на цара Фрања Јосипа и његова многобројна неиспуњена обећања дата чешком народу. Црногорски књаз Никола је

²⁴ Јосеф Холочек је на крају 19. и почетком 20. вијека, осим издавања бројних књижевних радова и превода, радио као спољнополитички редактор-експерт за словенске земље у најуглађенијем чешком дневнику *Narodní Listy* који је имао велику улогу у стварању јавног мњења у чешким земљама.

²⁵ SP. VIII., 1905-1906, 193.

дакле индиректно приказан као искренији и идеалнији владар од господара моћног Аустро-Угарског царства и чешког краља.

Реформе у Црној Гори је у посебном чланку коментарисао и презимењак главног уредника др Вратислав Черни. И он са респектом говори о "старом књазу Николи", који је "на крају своје владавине" из слободне воље подијелио своју власт са народом. "Ради се о акту велике политичке и државничке мудрости".²⁶ Др Черну даље с великим оптимизмом резимира дипломатске успјехе и домаће промјене Црне Горе. О ситуацији у Црној Гори *Slovanský Přehled* пише и у наредним бројевима са великом дозом еуфорије. Са задовољством доноси вијест о ослобођењу црногорске студентске омладине, оптужене због публикације - брошуре "Ријеч црногорске универзитетске омладине о приликама у Црној Гори" и наводи да су послјије ослобођења студенти "књазу испред двора приредили одушевљење овације на којима се књаз господар захвалио."²⁷ *Slovanský Přehled* је такође позитивно оцијенио именовање Радуловићеве владе, чиме је књаз господар пружио доказ велике државничке мудрости".²⁸ У свом коментару главни уредник Адолф Черни је "радосно поздравио преокрет у Црној Гори" и поновио је од свег срца", чак и графички подвукао ријечи књаза Николе - "Живјела уставна Црна Гора!". Адолф Черни је у исто вријеме обећао да ће његов лист од тада посвећивати много више пажње догађајима у Црној Гори.²⁹ То обећање је *Slovanský Přehled* испунио и почео је готово у сваком броју да доноси најновије вијести и коментаре о стању у Црној Гори. Адолф Черни је ту одлуку донио одушевљен политичким догађајима које је сматрао оправданим и напредним. Послије ове одлуке, међутим, политичке прилике у Црној Гори су се развиле у правцу који је редакција сматрала непожељним и касније отворено "реакционарним". Повећање простора посвећеног Црној Гори, дакле, означава уједно и потпуно нову фазу презентације Црне Горе пораст критичности и постепено стварање врло негативне слике о тој земљи која се на крају драстично разликовала од оне коју је у претходним годинама у овој периодичкој публикацији презентирао др Вратислав Черни.

У броју *Slovanskog Přehleda* штампаном 1. марта 1907. појавила се прва критика књаза Николе. Адолф Черни констатује да је књаз под утицајем лоших савјетника и да су многа његова залагања за реформе

²⁶ V. Černí, *Černá Hora v roce 1905*, SP, VIII., 206.

²⁷ SP, IX., 1906-1907, 104

²⁸ SP, IX., 188

²⁹ SP, IX., 189

остала само на нивоу реторике. Он сматра да "неће бити правога мира у Црној Гори док не буду уклоњени сви остаци бившег режима, док влада Црне Горе на челу са владаром не ступи искрено и истинито, не само на ријечима, на нови пут". Главни уредник даље поздравља вијест о новооснованом листу *Слободна ријеч* и нада се да ће се књаз-пјесник "потпуно еманциповати од утицаја својих кобних савјетника.

Редакција *Slovanskog Přehleda* у првим мјесецима 1907. није још била сасвим критична према ситуацији у Црној Гори. Са симпатијом је преносила вијести које је сматрала позитивним (на примјер, оснивање опозиционе народне странке и иницијативу књаза Николе да се укине смртна казна - "ова идеја чини велику част господару Црне Горе и самој Црној Гори, која тиме Европи показује одличан примјер").³¹ По паду владе Андрије Радовића и именовање нове владе Лазара Томановића, Адолф Черни (у то вријеме аутор и коментатор већине вијести из Црне Горе) још увијек изражава наду да је побједа сљедбеника "старог режима" само привремена.³² Критика књаза Николе још није апсолутна ради се више о својеврсном добронамјерном "савјетовању" редакције црногорском владару и оптуживању књажеве околине (више пута поменутих "кобних савјетника"), уз напомене позитивног рада који је књаз Никола до тада учинио за своју земљу. Како је вријеме пролазило, редакција је, ипак, постепено губила стрплење.

"Црна сјенка словенске сивари"

Средином 1907. године *Slovanský Přehled* је почео да критикује црногорски режим и књаза отвореније и са мање дипломатске пажљивости него прије. "У Црној Гори је настало вријеме најсрамотије реакције," гласио је наслов вијести из Црне Горе у броју који је штампан 7. јуна 1907.³³ Карактеризацију црногорског режима као "реакционарног" илуструју подаци о кршењу Закона о штампи, стављању листа *Слободна ријеч* под контролу владе, уништење штампарије листа *Народна мисао*, драстичним персоналним промјенама и прогону опозиције, другим ријечима, "нечувеној реакцији и перзекуцији".³⁴ Адолф Черни констатује да је сада евидентно да књаз Никола није прогласио Устав због личног увјерења, него само формално због свог угледа у Европи. Само је хтио да "изиграва уставнога владара" пред свјетском

³¹ SP, IX., 279.

³² SP, IX., 335.

³³ SP, IX., 382.

³⁴ SP, IX., 428.

јавношћу, рачунајући да, у ствари, неће бити приморан на суштинске промјене у својој унутрашњој политици. Неко вријеме књаз није дирао у парламентарне слободе и опозицију да би касније подлегао гласовима "камариле" посебно Лазара Мијушковића и књажевића Мирка. За разлику од њега, Черни описује престолонаследника Данила као "интелигентног и напредног" човјека и наводи да сада његов дворцац у Бару чува војска. На крају, као и неколико пута прије он изражава наду да ће "праведна ствар ослобођења црногорског народа побједити - и да ће се њој приклонити и књаз-пјесник, овог пута искрено и заувјек. Не би смо жељели да у историји остане његова слика у данашњем свијетлу."³⁵

Развој ситуације није ишао у правцу који је прижељкивала редакција *Slovanskog Přehleda*. "Над Црном Гором је црни облак. Редакција је увелико на дјелу."³⁶ *Slovanský Přehled* упоређује ситуацију у Црној Гори са Русијом у којој је већ неколико година критиковао снаге реакције и аутократизма; књаз Никола и његова влада "потпуно имитирају Николаја II и његову владу;" Црногорска "влада по руском узору прогони посланике народне странке ... часни људи данас бјеже из Црне Горе у Турску!". У своје тумачење стања у Црној Гори, *Slovanský Přehled* је прихватио идеје племенских и територијалних подјела према којима постоје добри/напредни и лоши/реакционарни крајеви и племена. Међу напредне области *Slovanský Přehled* рачуна "Никшић, Дробњаке, Пиву, Грабово /сиц!), Пипере, Куче и друге". Владу Лазара Томановића карактерише као "страховладу" (крутовлада).³⁷ У једном чланку о општој позицији Словена у свијету, Адолф Черни је сврстао појаву "жестоко реакционарне владе Томановићеве" у Црној Гори у општи контекст негативног развоја словенског питања и његових врућих проблема, попут појачаних спорова између Русина (Украјинаца) и Пољака у Галицији, проблем српско-хрватске коалиције у Хрватској, лоших руско -пољских односа и унутрашње политичке ситуације у Русији.³⁸

Опширно писмо, датирано 5. новембра 1907, које је под насловом "*Право сѝање сѝвари у Црној Гори*" и са потписом "*Černohorec*" (Црногорац) публиковано у *Slovanský Přehled*³⁹, изазвало је знатну

³⁵ SP, IX., 429.

³⁶ SP, IX., 477.

³⁷ SP, X., 1907-1908, 444-45.

³⁸ Adolf Černi, *Nejnovši úvahu o slovanske otaze*, Sp. X., 114.

³⁹ *Černohorec: Z Černe Hory (Pravý stav věci na Černe Hore)* SP, X., 117-123.

пажњу шире јавности, било је прештампано у неколико дневних листова у чешким земљама и иностранству и проузроковао жестоке полемике око тумачења црногорске политичке реалности. Аутор писма, вјероватно Црногорац са везама у чешким земљама или Чех који је дуго живио у Црној Гори, анализира ситуацију у тој земљи износећи броје, у иностранству непознате детаље. "*Černohorec*" најприје резимира главне политичке догађаје који су слиједили послје проглашења устава. Иако аутор писма стоји потпуно на страни опозиције, против режима краља Николе, наводи да су Народна странка и њен предсједник Шако Петровић учинили многе грешке које су проузроковале пад владе те странке. Књаз Никола је у опозицији све више гледао само своје личне непријатеље и није вјеровао да је народ довољно зрео за потпуну политичку слободу. На крају је књаз подлегао "злим демонима народним", како је аутор писма означио пјешивачко племе и специфично братство Мијушковића, на челу са Лазаром Мијушковићем.⁴⁰ Влада је најприје успоставила контролу над подгоричким листом *Слободна ријеч* и то уз помоћ Чеха који је дуго живио у Подгорици и чији је глас био одлучујући приликом гласања о саставу уређивачког одбора листа. Послије тога, слиједиле су репресије против другог независног листа, никшићке *Народне мисли*. "*Černohorec*" детаљно, дјелимично са смислом за иронију и комику, описује како је маса од око 500 пијаних војника, које су алкохолом прије акције охрабрили војни главари попут Јанка и Ђура Вукотића, уништила и опљачкала штампарију *Народне мисли* јер је то "била жеље Господарева". "*Černohorac*" каже да је послје било врло тешко спријечити намјеру стотину пијаних војника да опљачкају и друге објекте у Никшићу (на примјер, зграду осигурања) за које такав поступак није био предвиђен. Књаз Никола се плашио да би Никшићани могли прогласити пријестолонаследника Данила "противкњазом" и интернирао га је у његов дворца у Бару.⁴¹ Послије тога је књаз без претходне најаве посјетио Никшић, али обратио се само "својим највјернијим племенима, лијеним и морално нискостојећим Пјешивцима и Чевљанима".⁴² Сходно позицији *Slovanskog Přehleda*, "*Černohorec*" означава владу Лазара Томановића као "реакционарну" и истиче њене посљедице за "срамоте, којих можда нема ни у Турској". Један од најтежих реакција које "*Černohorec*" наводи јесте интензификација емиграције. "Ако ће се тако у Црној Гори владати и надаље ... може се десити да ће овдје ос-

⁴⁰ Исто, 118

⁴¹ Исто, 119

⁴² Исто, 120.

тати само књаз са својим министрима."⁴³ На крају писма описује се предизборна агитација у Никшићу "под заштитом самога књаза-пјесника": "Гомиле пијаних сељака на челу са главарима биле су слате у град да провоцирају и пуцају ако буде требало. Са сличним задатком ушли су у град и војници... током једне ноћи уништили су двије кафане...". На крају свог писма аутор истиче да је за рад Томановићеве владе и њене посљедице лично одговоран сам књаз Никола.⁴⁴

Ово писмо као и друге вијести и коментари о ситуацији у Црној Гори које је редовно доносио *Slovanský Přehled* проузроковале су жестоку полемику између тог мјесечника и утицајног дневника *Národní Listy*. *Slovanský Přehled* је, дакле, индиректно ступио у конфликт са најзначајнијим утемељивачем и чуваром идеалног представљања Црне Горе чешком друштву од стране Јозефа Холочека који је у том листу, како смо већ навели, водио спољнополитичку рубрику о словенским земљама. *Slovanský Přehled* је критиковао *Národní Listy* због позитивног односа према влади Лазара Томановића, коју је Адолф Черни послѣје објављивања "црногорчевог" писма осудио као "најцрњу реакцију". Позитивним односом према Томановићевој влади *Národní Listy*, је како наводи Черни у свом коментару који је пратио писмо, сврстало на страну реакције против напретка, на страни неправде против правде, на страни грубе власти и бруталног насиља против истине, увијек подржавајући сваки апсолутизам, бирокартизам и државни клерикализам, против слободе личне и духовне, против правог демократизма... ради се о новини због чије се "словенске политике" пред Словенством стварно стидимо".⁴⁵ Полемике са *Národním Listovím* наставиле су се и послѣје почетка "бомбашке афере", када је та новина оптужила *Slovanský Přehled* да оправдава оне који су књазу припремили смрт и да намјерно не преноси информације из официјелног листа *Гласа Црногорца*. Сличне полемике су се приликом информисања о Црној Гори поновиле још неколико пута и свједочиле су да су тамошњи догађаји и њихово тумачење имали утицај на унутрашње дебате и политичко профилисање чешког друштва и интелектуалних елита, иако се понекад радило само о формалном поводу за обрачуне који су имали друге, унутарполитичке или персоналне коријене.⁴⁶

⁴³ Исто, 121.

⁴⁴ Исто, 123.

⁴⁵ Исто, 123.

⁴⁶ Осим *Slovanskog Přehleda*, *Adolf Černi* је редовно публиковао чланке и у вези са политичком ситуацијом у Црној Гори у дневнику *Čas*. Новина *Čas* је стајала на либералним позицијама "реалиста" предвођени проф. Т.

Бомбашку аферу и њене посљедице је у *Slovanskom Přehledu* опширније коментарисао Адолф Черни последије завршетка процеса, у јесен 1908. Черни уопште није вјеровао у истинитост бомбашке афере и закључио је да се радило о "политичком процесу" и "политичкој освети партије, која је добила власт, над партијом, која је била поражена". Поријекло афере је упркос судском процесу остало неразјашњено. У Црној Гори је почео да излази нови лист, *Цетињски вјесник*, "гласило реакције с циљем да оправда поступке суда у случају бомбашке афере да гаји негативне осјећаје према Србији и, наравно да гаји такође византизам према књазу". Реакција се последије завршетка суђења осјећала ојачаном, што је према Черном, доказивао и телеграм, који је предједник владе Томановић послао Словенској конференцији. У телеграму је црногорски премијер говорио о "пакленом плану" који је имао за циљ уништити "средиште балканске слободе" и позвао је све учеснике конференције да дођу у Црну Гору и увјере се каква је ситуација на лицу мјеста. Черни означава Томановићев телеграм као "сентименталан" и наводи да учесници Словенске конференције уопште нијесу одговорили. Адолф Черни одговара умјести њих: "Нека знају господин Томановић и његова партија да читав напредни словенски свијет стоји на страни оне Црне Горе која је тражила праву слободу, али је била уништена реакцијом тако да њу је сада треба тражити по затворима. Нека зна и књаз-пјесник да су симпатије, које је према њему гајио читав словески свијет последије пада Радовићеве владе код свих напредних Словена заувјек подијељене. Данашња влада Црне Горе и све што је она учинила у посљедњој години и по дана, то је црна сјенка словенске власти".⁴⁷ Последије неколико мјесеци Томановићеве владе и бомбашке афере, црногорски књаз Никола је у *Slovanskom Přehledu* представљен као реакционар и аутократа и то на врло отворен, бескомпромисан начин. С обзиром на деценије владања књаза Николе, које су ипак представљене у позитивном свијетлу, Адолф Черни још увијек оставља црногорском владару могућност да се извуче из нове, врло негативне слике и поврати свој некадашњи, дуго грађени позитивни имиџ. Черни га позива "... да врати Црној Гори слободу и опере све, чиме је дозволио да буде упрљан - тада ће му Словенство опет вратити своје симпатије."

Masarykom и фреквентно је заступала супротна гледишта у односу на "младочешки" конзервативно-националистички дневник *Narodni Listu*.

⁴⁷ SP, XI., 1908-1909, 46-47.

"Сиратиан њоїлед у бездан црногорске њолийиике"

Послије анексије Босне и Херцеговине и током међународне кризе која је слиједила, од краја 1908. до средине 1909, *Slovanský Přehled* се црногорским питањима бавио много мање него у претходном периоду. Осим неколико помена Црне Горе у општем контексту кризе, часопис је публиковао једино кратку вијест о изборима и саставу нове Скупштине, у коју су "осим петорице или шесторице образованијих људи ушли углавном само попови и примитивни сељаци ... ради се о једином парламенту таквог типа на свијету: парламенту без опозиције."⁴⁸

Загребачки процес са Адамом Прибићевићем и другим српским и хрватским активистима који су били оптужени за издају, црногорско учешће у афери и детаљна открића проф. Томáша G. Masaryka који је процес демаскирао као монтиран, све то је допринијело да *Slovanský Přehled* опет посвети више пажње Црној Гори. Масарукове истраге су показале да су црногорски књаз и влада сарађивали са Бечом и да су понудили Аустро-Угарској неке материјеле који су послужили као кључни докази оптужбе. Тиме је црногорски режим опет прекршио идеју словенског јединства, јер је сарађивао са несловснским елементима против других Словена, и то још са аустро-угарским конзервативним елитама које су биле сматране за угњетаче јужних Словена, исто као и Чеха. Друго, евидентно се радило о монтираном процесу у којем је држава покушавала да на недемократски начин казни покрет и бројне појединце који су се залагали за политичку демократизацију и већи ниво колективних националних права. У том антагонизму Црна Гора је стајала на страни "реакције" против "напредних снага", што опет није могло изазвати симпатије *Slovanskog Přehleda*. Негативна слика Црне Горе коју је *Slovanský Přehled* износио од 1907. године постала је 1909. још црња. Загребачки процес и Масарукове изјаве били су управо катализатор тог још негативнијег погледа на Црну Гору.

Прије темељне анализе заграбачког процеса, главни уредник Адолф Черни је објавио коментар у којем је резимирао дотадашњи третман црногорских прилика у *Slovanskom Přehledu* који је био, како му се чинило, потпуно оправдан у свијетлу података о црногорској улози у монтираном процесу. Тиме се, према Черном, "индиректно потврдило оно што смо о лошем стању те словенске земље објавили у посљедњих неколико година - показало се да је стање у Црној Гори сасвим такво како смо га истински приказивали. *Slovanský Přehled* био

⁴⁸ SP, XI, 188-189.

је први наш лист који је имао храбрости да скине романтичну завјесу која је крила Црну Гору и њеног књаза - и да их покаже таквима какви, у ствари, јесу." Послије уништења "свјежег напредног покрета", чију је појаву *Slovanský Přehled* радосно поздравио, часопис је отворено описивао дешавања у Црној Гори и означио је и кривце тог стања - књаза и "реакционарну владу Томановића". Због тога је Адолф Черни био нападнут *Narodnim Listovima*, чија се редакција "без забуне сврстала на страну књаза и против слободног развоја Црне Горе."⁴⁹ Улога црногорске владе постала је позната широм Европе захваљујући професору Масеруку, који је у аустријском парламенту (био је посланик) 18. маја 1909. у говору посвећеном загребачком процесу рекао да је књаз Никола знао за тзв. револуционарни статут, кључни документ који је у процесу био употријебљен против оптужених и да га је проследио Аустрији. Ту чињеницу није могао порећи ни официјелни лист црногорске владе *Глас Црногорца*. Иза тога (фалсификованог) статута стајао је агент Ђорђе Настић који је, између осталог, био на платном списку црногорске владе. 15. VI 1909. Масарик је у листу *Neue Wiener Tagblatt* поновио тврдњу, коју преноси и *Slovanský Přehled*, да књаз Никола сноси "дио кривице за загребачки процес" и наставио: "Сваки мислећи Југословен мора се питати зашто је књаз платио за објављивање статута, кад ће цетињски процес /бомбашка афера/ био већ завршен. То објављивање није ништа боље од његове порицане приватне пријаве Аустрији, насупрот томе, баш оно нуди страشان поглед у бездан црногорске политике."⁵⁰

У сљедећем броју, *Slovanský Přehled* је објавио опширну анализу процеса. Аутор чланка V. Švihovský, констатује да је професор Масарук у аустријском парламенту "бриљантно демаскирао процес као државни фалсификат". Агента Настића су према чланку, ангажовале аустро-угарске власти да би стварао раскол између Србије и Црне Горе. Настић је у Београду дјеловао у друштву црногорских емиграната "од којих су многи ватрено мрзјели деспотску владу књаза Николе и само су чекали погодан тренутак да би осветили прогон либерала." Настић је наговарао црногорске емигранте да припреме атентат и дао им је експлозивна средства, "али је касније својим свједочењем омогућио црногорским реакционарима да осуде велики број најбољих Црногораца на дуге године тешке робије." Касније, црногорски пред-

⁴⁹ SP, XI., 450.

⁵⁰ Исто, 451.

сједник владе је признао цетињском дописнику *Narodnih Listova*⁵¹ да је Настић за своје обавјештајне услуге добијао плату од црногорске владе.⁵² Настић је оптужио неке од водећих личности Србије (престолонаследника Ђорђа и самог краља Петра I) да су подржавали намјеру да се убије црногорски књаз. То је проузроковало прекид односа између двије династије. Послије тога је Настић књазу Николи продао Статут југословенске револуционарне организације и Никола га је, како је објаснио Масарик, прослиједио бечкој влади. Настић је своје поступке оправдао тиме да "није хтио допустити да најбољи Југословен - јуначки књаз црногорски буде убијен."⁵³

У истом броју Адолф Черни поново коментарише оптужбе које су на рачун *Slovanskog Přehleda* објављивале *Narodni Listy*. Иако је новина *Čas* (блиска Масарику) означила третман црногорске проблематике у *Slovanskom Přehledu* као "одличан", *Narodni Listy* су ту исту црногорску рубрику напаале зато што је "писана само за идиоте". Клерикални католички *Čech* (Чех) подржао је *Narodnu Listy*, али није био довољно упућен у проблематику и умјесто главног уредника Адолфа Черног, због писања лажи о Црној Гори, жестоко је напао његовог идеалистичног презимењака др Вратислава Черног који у *Slovanskom Přehledu* одавно није објављивао своје прилоге и гредао је на црногорску реалност оптиком *Narodnih Listova* и Јосефа Холочека.⁵⁴

Послије открића везаних за загребачки процес, *Slovanský Přehled* је црногорској проблематици посветио већи прилог тек приликом проглашења Црне Горе за краљевину, 28. августа 1910. Редакција тај догађај није схватила као позитиван корак, напротив: "Наши Николини обожаваоци у томе виде побједу књажеве националне политике и славу и добитак Црне Горе. То није истина. Ради се само о врхунцу Николине династичке политике, ради се само о задовољењу његовог незаситог честољубља, ради се само о његовом властитом "прослављењу", које ће скупо платити Црна Гора. Народ Црне Горе неће од тога имати ништа, осим нових трошкова за узалудан сјај краљевског двора". Иако је Црна Гора формално постала краљевина *Slovanský Přehled* не види никакву стварну промјену у друштвеном стању те државе, које приказује у најцрњим бојама: "осиромашена зе-

⁵¹ Стални дописник *Narodnih Listova* у Црној Гори је био истакнути дворски музичар Wimmer.

⁵² V. Švihovsky, *Historie záhřebského procesu (Proces proti Adamu Pribičeviću a jeho 52 soudruhům, obviněných z vlastizrady)*, SP, XII., 1909-1910, 19.

⁵³ Исто, 20.

⁵⁴ Исто, 45.

мља, чије становништво бјежи у Америку, чији се синови који воле образовање, напредак и слободу налазе у изганству или затвору - неће постати ни мало срећнија. Све остаје како је било: биједа народа, користољубље, грабљивост и сујета оних горе, апсолутизам који стоји на врату уставности, влада камариле и поткупљених, реакционираних монстри..." У позитивном свијетлу је међутим приказан бивши предсједник владе Андрија Радовић, "један од најбољих и најплеменитијих црногорских напредњака", који је још увијек био у затвору.⁵⁵

Симпатије *Slovanskog Přehleda* су на страни клубаша попут Андрије Радовића. Негативне оцјене нијесу добијали само формални противници клубаша - краљ Никола и други припадници конзервативног црногорског режима, него понекад и народне масе које нијесу прихватале идеје клубаша. *Slovanský Přehled* крајем 1911 на примјер констатује да је режим успјешно уништио опозицију, угушен је Малисорски устанак и у Црној Гори влада мир, тако да је "сада могуће организовати племенске прославе, на којима лично учествује краљ Никола и на којима је слављен простим, увијек понизно оданим црногорски народом."⁵⁶

"Монџируми десјојској краља"

У периоду после проглашења Црне Горе краљевином у *Slovanskom Přeledu* су се појавиле претежно кратке глосе које нијесу доносиле много информација и углавном су се уклапале у већ изграђену слику стања у Црној Гори. У то вријеме, као и у неким другим приликама од 1907. године понекад би се појавила и позитивна кратка вијест, везана обично за напредак и изградњу инфраструктуре (основање Новог Бара и сл) или школства. Такве вијести је већином пратио коментар у коме је редакција жалила што је "краљ Никола своју лијепу и активну прошлост, на жалост оскрнавио и оскрнавио се и он сам."⁵⁷

Врхунац негативне перцепције Црне Горе у *Slovanskom Přeledu* прије Првог свијетског рата није представљала реакција на неки "велики" политички догађај попут бомбашке афере или загребачког процеса. Црно-бијело виђење ситуације као и жестока реторика, која је више приличила булеварској новини него стручном часопису као што је био *Slovanský Přeled*, дошле су до изражаја у реакцији на убиство

⁵⁵ SP, XIII., 1900-1911, 48-49.

⁵⁶ SP, XIV., 1911-1912, 139.

⁵⁷ SP, XIII., 1900-1911, 274.

22-годишњег Павла Вукчевића, које се десило 8. марта 1912. у Бару. *Slovanský Přehled* је о догађају информисао у писму, названом "*Политичко убиство у Црној Гори*" и потписано иницијалима "К. В. Н."⁵⁸

Анонимни аутор писма констатује да се ради о убиству иза којег стоји политичка мотивација, с тим што је убица био "агент цетињске полиције". Убиство је према К. В. Н. шокирало својим цинизмом и бруталношћу, иако је и у Црној Гори у том периоду по њему, дошло и до других политичких убистава. Осим тога, ово убиство је за чешку публику имало много већи значај од других због могућности снажније идентификације са личношћу жртве. Павле Вукчевић је три године живио у Прагу, гдје је о трошку градске управе студирао трговинску школу и стекао многе познанике. Вукчевић се из Чешке вратио у свој завичај "очишћен од неплодног романтизма и поноса на пустоловну, јуначким легендама окићену прошлост, с јасном, амбициозном чежњом да посвети свој живот плодноном раду, у Црну Гору се враћао млад, напредан човјек, који је у својој ентузијастичкој души нашао озбиљно и болесно разјашњен проблем свог малог народа, образован, племенит, културан човјек - и њега су тамо убили, омрженог "клубаша", у име краља - задавила га је слијепи страх бојазан од нових људи сјутрашњице." У овом одломку појављују се неке од вриједности личних карактеристика које је цијенио онај либералнији дио чешког друштва чији су ставови били блиски *Slovanskog Přehleda*. Ради се, прије свега, о раскиду са роматичарством и историцизмом и његовој замјени реализмом и напорним, рационалним радом. Највећи заговорник сличне идеје био је Т. Г. Масарик, рушитељ националних митова и ширитељ протестанстског етоса рада. Осим тога, Вукчевић је према аутору писма размишљао о проблему "свог малог народа" чиме је опет био близак чешком друштву и раширеним размишљењима о сличним проблемима чешког народа, бројнијег од црногорског али ипак малог. Универзалне вриједности као образовање, племенитост и култура које би у било којем модерном друштву ријетко ко могао оспорити као позитивне само су употпуњавале презентацију Вукчевића, Црногорца трансформисаног у идеалан продукт чешког либералног грађанског друштва. Убиство тако блиског и симпатичног "човјека сјутрашњице" морало је наравно изазвати огорчење, поготово ако се десило хладнокрвно током дана на улици, Убица је последице злочина, наводно узвикнуо: "Ето једног клубаша и издајника господарева мање.

⁵⁸ К.В.Н., *Politická vražda na Černe Hore*, SP, XIV., 1911-1912, 369-371.

Живио господар!" У позадини злочина види се, дакле, негативан лик црногорског владара.⁵⁹

Осим самог убиства, аутор писма скреће пажњу и на породице обојице актера. Породица жртве је описана у најбољем свијетлу, породица убице јавља се у негативној оптици. Припадници породице Вукчевића представљени су искључиво као жртве режима: брат убијеног је побјегао у Београд због учешћа у бомбашкој афери, један рођак се налази у подгоричким казаматима, други је умро у рукама режимских органа, остали чланови породице су већином истјерани из земље или лишени грађанских права. Породица убице Стевана Јовићевића је, супротно породици Вукчевића, потпуно везана за режим. Убица је син "старог књажевог перјаника", којему је његов господар платио да би му чинио "крваве услуге". Дакле, и отац убице је плаћени убица. Један члан ове "перверзне фамилије издао је војводу Лазара Сочицу... Други је свједок и шпијун, трећи члан крволочног суда у Колашину... За све ово добијали су ови крвљу упрљани људи као награду увијек најбоља мјеста код двора и владе. Тако грозно деморалише и такве одвратне монструме одгаја данашњи режим на Цетињу".

Као и у претходним случајевима, убиство је проузроковало жестоку полемику између *Slovanskog Přehleda* и *Narodnih Listova*. *Narodni Listy* су најприје демантоване да је уопште дошло до неког убиства. После је редакција тог листа признала да је до поменутог убиства дошло, али је одбијала политичку позадину чина с тим што се наводно радило о приватној ствари. Редакција *Slovanskog Přehleda* је одбила ту тезу с тим да је квалификовање политичке мотивације убиства као приватних "стара пракса плаћених убица из околине краља Николе." Редакција (аутор коментар је највјероватније био Адолф Черни) послје тога даје најмрачнију слику Црне Горе коју је до тада објавила:

"Земља, контролисана и испијена гомилом властољубивих и крвожедних авантуриста земља чији су најбољи синови стријељани или страдају у хладним тамницама или трпе у присилном или добровољном изганству, земља гдје је сваки политички живот и сваки слободнији израз уништаван невјероватно разгранатом шпијунажом, земља гдје су некажњено усред бијела дана убијани у име краља најбољи и надобудни млади људи, земља чија интелигенција бјежи у инсотранство и очајна је због будућности без наде, у исто вријеме су народ опљачкали и деморалисали монструми деспотског краља - таква је данашња Црна Гора!

⁵⁹ Исто, 369, 370.

И онај који то не види или неће да види и vara јавност вијестима, које покушавају да сакрију и утаје ово право стање ствари, постаје сукривац биједи ове несрећне словенске државице и непријатељ њеног народа, којему треба ослобођење умјесто узалудног нимбуса легендарне прошлости."

Од приказивања Црне Горе као сиромашне али јуначке, хармоничне мале земље пуне духовних и карактерних вриједности у првих неколико година постојања *Slovanskog Přehleda*, дошло је постепено до потпуне негације те почетне презентације. Још више него поглед на његову земљу поцрнио је у релативно кратком временском раздобљу поглед на краља Николу: од лике мудрог владара-пјесника, стожера народног карактера у чувара напретка црногорске државе није остало ништа.

"Само је у Холоचेковим очима Николи осѣао истии"

Као босанска криза неколико година прије, и Балкански ратови су опет гурнули питање унутрашњег уређења Црне Горе у позадину. Црна Гора се, наравно, спомињала у вези са војним акцијама, али без озбиљних коментара. Тек по завршетку рата појављује се неколико кратких глоса, које опет коментаришу унутрашњу ситуацију. *Slovanský Přehled* констатује да краљ Никола својом послеријатном политико и изјавама потврђује потпуну идентичност својих интереса са интересима Србије,⁶⁰ да је Црна Гора исцрпљена крвавим ратовима и "спрема се у њој олуја"⁶¹ и да је "апсолутистички владар Црне Горе" био приморан да смјени "ретроградни кабинет генерала Мартиновића" и да га замијени "неутралним кабинетом генерала Вукотића". Програм владе генерала Вукотића *Slovanský Přehled* назива "напредним".⁶²

У раздобљу од почетка балканских ратова до почетка Првог свјетског рата, када је штампање *Slovanskog Přehleda* онемогућено, негативна слика Црне Горе коју је часопис предствљао од 1907. остаје иста и кратке вијести које часопис доноси њу нијесу је могле битно промијенити. У истом периоду се у *Slovanskom Přehledu* појављује неколико чланака у којима се помиње дјело Јосефа Холочека. То, у ствари омогућава да се мало разјасни однос који *Slovanský Přehled* имао према његовој личности као и према класичној презентацији

⁶⁰ SP, XVI., 1913-1914, 93.

⁶¹ SP, XVI., 134.

⁶² SP, XVI. 372

Црне Горе коју је Холочек у својим радовима изградио. Почетком Првог балканског рата, рецензија *Сабраних дјела* Јосефа Холочека, која су у то вријеме излазила, наводи, да је Холочек један од главних познавалаца Црне Горе у Чешкој, али је "његов значај као специјалисте за црногорске ствари изблиједио захваљујући главном хероју његових црногорских успомена, књазу и данашњем краљу Николи. Онај ко је пажљиво и објективно пратио живот Црне Горе у посљедњих 30 година, све је мање имао поштовања према књазу-пјеснику и јунаку, који се коначно деспотским дјелима посљедних година своје владавине појавио у потпуно другачијем свијетлу у односу на оно које само некада упознали у Холочековим радовима. Само је у Холочековим очима остао исти онај Никола којега је упознао за вријеме црногорске анабазе у Херцеговини... Тужно је било узимати у руке Холочекове радове кад су из Црне Горе долазиле вијести као из стварне "Црне земље". И такве вијести су долазиле непрекидно до потоњих момената очи Балканског рата." Рат је нагло оживио успомене на некадашњу (идеалну) Црну Гору и повећао интерес за Холочекове радове који су описивали сличне догађаје из времена 30 година прије балканских ратова. Писац рецензије (шифра -n-) изражава у *Slovanskom Přehledu* ноторно понављану наду да ће се послје рата краљ Никола понашати тако што ће заслужити повратак некадашњих симпатија.⁶³ Занимљиво је да рецензент из свог временског угла ретроактивно реконструише процес постепеног губитка поштовања према црногорском владару и сврстава га у посљедњег три деценије. То тешко може бити тачно зато што је - како смо показали и анализом *Slovanskog Přehleda*, једног од најкритичнијих чешких гласила тог времена у питањима везаним за Црну Гору - књаз Никола и у овом часопису био представљен у позитивном свијетлу све до 1906/1907. године.

Slovanský Přehled је поздравио 60. рођендан Јосефа Хоилочека (27. фебруара 1912.) и високо је оцијенио његово дјело и заслуге, уз напомену да с њим у појединим питањима, као што је поглед на Русију и Црну Гору, редакција није могла увијек сложити.⁶⁴ Рецензија књига Јана Воборника о главним идејама у радовима Јосефа Холочека даје из угла *Slovanskog Přehleda* основна објашњења Холочековог погледа на Црну Гору. Холочек је у Црногорцима видио "народну душу прасловенску, душу лијепу, снажну и здраву". Те вриједности је Холочек покушао да представи чешком друштву као узор у процесу грађења модерног националног идентитета. Уствари, он је те вриједности

⁶³ SP, XVI. 1912-1913, 100

⁶⁴ SP, XV., 430

(у облику у којем их је сам видио) покушао имплантирати у чешко национално ткиво преко интензивног писања о њима. Касније се Холочек све више плашио да би те аутохтоне вриједности, које је у Црној Гори највише цијенио, могле нестати повећањем западног утицаја у тој земљи. Сличне идеје је изражавао и у случају Русије, гдје је чврсто подржавао оне снаге које су се противиле западном утицају. *Slovanský Přehled* у овој врло позитивној рецензији констатује да се не треба слагати са Холочеком у свим детаљима његовог словенофилства (међу које спада и његов другачији поглед на Црну Гору), али његов општи поглед и закључке треба прихватити. Резиме Холочековог мишљења о словенским питањима које је *Slovanský Přehled* упркос неким разликама подржао био је јасно изражен у сљедећој Холочековој поруци која садржи снажно присутне елементе дефанзивног панславистичког национализма: "Треба нам високих насипа! Насипа око чешке и словенске душе против таласа западњаштва, космополитизма, лажне хуманости, пријетеће њемачке и варљиве јеврејске политике."⁶⁵ Упркос понекад супротстављеним верзијама Црне Горе, округ *Slovanskog Přeleda* и конзервативнији словенофилски интелектуалци, које је репрезентовао Холочек, стајали су на заједничкој платформи чешког национализма и панславизма.

Закључак

Прије почетка парламентарног живота у Црној Гори 1905. године, слика Црне Горе у часопису *Slovanský Přehled* се практично поклапала са идеалном представом те земље коју је у чешком друштву стварао и развијао Јосеф Холочек. Црну Гору су тада углавном персонификовали "јунаци", идеализоване личности попут Марка Миљанова и књаза Николе. Одсуство политичких и културних догађаја у презентацији *Slovanskog Přeleda* је до 1905. само потврђивало својеврсне ванвременске, митске елементе презентације Црне Горе. Неколико критичких запажања у вези са црногорском спољном политиком тада је објавио само Стјепан Радић. Ново државно уређење и наредна политичка еволуција повећале су интересовање часописа за црногорску проблематику. Редакција је на те догађаје гледал оптиком својих политичких ставова (прогресивни либерализам и отпор аутократизму), с посебним акцентом на интересе цјелокупног словенског свијета. Последње неколико мјесеци пажљивог праћења нове политичке диференци-

⁶⁵ SP, XVI., 1913-1914, 141

јације у Црној Гори, редакција се сврстала на страну противника режима књаза Николе, јер јој се чинило да су идеолошки ближи платформи *Slovanskog Přehleda* него што су биле позиције црногорског владара и његове околине. Од половине 1907. године црногорски режим и ситуација у земљи представљени су у негативном свијетлу, прије свега због политике коју је редакција *Slovanskog Přehleda* означавала као реакционарну. У критици црногорских политичких прилика *Slovanský Přehled* је у великој мјери апликовао своје негативне осуде "реакције" и "аутократизам" које је често употребљавао претходних година, критикујући конзервативну политичку струју у Русији. Негативно виђење Црне Горе постало је још дубље 1909. после открића црногорске улоге у монтираном Загребачком процесу. *Slovanský Přehled* је посебно критиковао политику и личност књаза Николе који је као аутократски владар био означен за главног кривца лошег политичког, социјалног и економског стања у Црној Гори. У последњим годинама прије Првог свјетског рата негативна слика Црне Горе постала је у *Slovanskom Přehledu* константна, с тим што је исту негативну репрезентацију црногорског режима и општег стања у тој држави утемељивало још неколико чешких периодичних публикација прогресивне, либерално-грађанске оријентације. Идеализована и романтична слика Црне Горе као сиромашне али срећне земље великих јунака у *Slovanskom Přehledu* је после 1907. поменута само као прошлост или чак свјесна дезинформација реакционарних кругова у Црној Гори и ван ње (*Narodni Listy*). Фреквентно жаљење да је књаз и потоњи краљ Никола, који је за чешко друштво од 70. година 19. вијека представљао практично персонификацију читаве Црне Горе, "оскрнавио" свој некадашњи сјајни имиџ показује да идеализована презентација Црне Горе ипак није била потпуно заборављена јер је чак и у негативној презентацији служила као општеразумљива референцијална тачка.